

İNGİLİZ RAPORLARINA GÖRE XX. YÜZYIL BAŞINDA BAĞDAT'IN TİCARET HACMİ (1900-1912)*

İbrahim Kurtcebe AKKUŞ** - Muhammed KÖSE***

Öz

Abbasiler döneminde Dicle nehri kıyısında inşa edilen Bağdat şehri, doğal ve beşeri faktörlerin etkisiyle stratejik olarak önemli bir konuma sahip olmuştur. Sahip olduğu özellikleri, şehri cazibe merkezi haline gelmesine ve bu sebeple her dönemde devletlerin hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. XVI. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine giren şehir, XX. yüzyıla kadar bu devletin sınırları içinde kalmıştır. Avrupalıların siyasi ve ekonomik yayılımlarının hız kazandığı XIX. yüzyılda rekabet, Ortadoğu coğrafyasına da sıçramış ve Avrupalı devletler kendilerine nüfuz alanı oluşturmak amacıyla ekonomik ve siyasi mücadeleye girmişlerdir. Bu dönemde Bağdat'ın stratejik önemi daha da artmaya başlamış ve İngilizler önem verdikleri Bağdat şehrinde kurdukları konsoloslukları aracılığıyla burayı hem siyasi hem de ekonomik faaliyetleri için bir üs merkezi olarak konumlandırmışlardır. Bu çalışmada, İngiltere'nin Bağdat'ta faaliyet gösteren konsoloslğunun 1900-1912 yılları arasında tutmuş olduğu ticaret raporları hakkında bilgi verilerek suretiyle tanıtımının yapılması ve aynı zamanda bu raporlardan hareketle Bağdat'ın XX. yüzyıl başında sahip olduğu ticaret hacmi ele alınması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İngiltere, Bağdat, Ticaret

* Bu çalışma, Doç. Dr. Muhammed Köse danışmanlığında İbrahim Kurtcebe Akkuş tarafından 2021 yılında hazırlanan "*İngiliz Konsolosluk Raporlarında Bağdat'ın Ticaret Hacmi (1900-1912)*" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
i.kurtcebe24@gmail.com
Orcid: 0000-0002-5319-2670

*** Doç. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
muhamkose@gmail.com
Orcid: 0000-0002-2049-5405
DOI: 10.53440/bad.1199327

Makale Türü: Araştırma Makalesi

(Makale Gönderim Tarihi: 04.11.2022- Makale Kabul Tarihi: 17.12.2022)

Atf Bilgisi: Akkuş, İ. K., Köse, M. "İngiliz Raporlarına Göre XX. Yüzyıl Başında Bağdat'ın Ticaret Hacmi (1900-1912)". *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 17, (2022), s. 69-94.

THE TRADE VOLUME OF BAGHDAD AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY ACCORDING TO BRITISH REPORTS (1900-1912)

Abstract

The city of Baghdad, which was built on the banks of the Tigris river during the Abbasid period, had a strategically important position with the influence of natural and human factors. Its features have made the city a center of attraction, and for this reason, it has been the scene of states' domination struggles in every period. The city, which came under Ottoman rule in the 16th century, remained within the borders of this state until the 20th century. In the 19th century, when the political and economic expansion of the Europeans gained momentum, the competition spread to the Middle East geography and European states entered into an economic and political struggle in order to create a sphere of influence for themselves. During this period, the strategic importance of Baghdad began to increase and the British positioned it as a base for both their political and economic activities through their consulates they established in the city of Baghdad, which they valued. In this study, it is aimed to introduce the British consulate operating in Baghdad by giving information about the trade reports kept between 1900-1912 and at the same time to deal with the trade volume of Baghdad at the beginning of the 20th century, based on these reports.

Keywords: Ottoman Empire, United Kingdom, Baghdad, Trade

Giriş

Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kurulmuş olan Bağdat şehri, tarih boyunca siyasi, kültürel ve iktisadi açıdan çekim merkezi olmuştur. Abbasiler döneminde kurulan bu şehir, sahip olduğu jeopolitik konumuyla Doğu-Batı arasında önemli bir uğrak noktası olmuş, Doğu Akdeniz limanlarının Hint Okyanusu'na; Hindistan, Türkistan gibi bölgelerin ise Batı'ya açılmasında ticarî güzergâhlar için vazgeçilmez bir merkez halini almıştır. Zaman zaman yıkımlara maruz kalsa da önemini her daim koruyan Bağdat, XIX. yüzyıla gelindiğinde Avrupa ülkelerinin hızla büyümek suretiyle dünyaya yayılmaya başlamalarıyla önemini daha da arttırmıştır. Özellikle Birleşik Krallık yani İngiltere, önemli sömürü bölgesi olan Hindistan'a ulaşan ve "İmparatorluk Yolu" olarak adlandırılan yol güzergahında bulunan Bağdat'a büyük önem vermiştir. Hem Ortadoğu'yu kontrol etmek hem de Uzakdoğu'daki ekonomik bölgelerini korumak için Bağdat'a özel ilgi gösteren İngilizler, ticari ve siyasi durumu kontrol altında tutmak ve faaliyetlerini yürütmek amacıyla bölgede konsolosluklar kurmak suretiyle varlığını güçlendirmiştir.¹

1 İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri için bkz: Ayfer Yazkan Kubal, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.; Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.; Samet Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2018.

Bu çalışmada, İngiltere'nin Bağdat'ta faaliyet gösteren konsoloslğunun 1900-1912 yılları arasında tutmuş olduğu ticaret raporları hakkında bilgi verilmek suretiyle tanıtımının yapılması hem de bu raporlardan hareketle Bağdat'ın XX. yüzyıl başında sahip olduğu ticaret hacmi ele alınması hedeflenmiştir. Ticaretle ilgili çeşitli bilgilerin mevcut olmasına karşın konuyu fazla dağıtmamak ve sınırlı tutmak adına sadece ihracat ve ithalat verileri üzerinden hareketle şehrin dış ticaret hacmi hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, 10 adet rapordaki verilerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş, gerektiğinde Osmanlı Devleti'nin yayınlamış olduğu dış ticaret kayıtları ve bunlar üzerine yapılmış çalışmalardan hareketle karşılaştırma yapılarak şehrin ticari potansiyeli ve Osmanlı Devleti'nin ticaretindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Konsolosluk Raporları ve İçerdiği Bilgiler

Çalışma esas olarak İngiltere'nin Bağdat konsoloslğunun hazırladığı ve Foreign Office tarafından yıllık olarak yayınlanmış olan (Annual Series) "*Diplomatic and Consular Report: Trade of Baghdad*" (DCRTB)², başlıklı 10 adet rapor doğrultusunda meydana getirilmiştir. Çalışmanın tarih aralığı 1900-1912 arasındaki 13 yıllık dönemi kapsamakla birlikte, 1900, 1902 ve 1906 yıllarına ait raporlar temin edilemediğinden çalışmada kullanılmamıştır. Ancak bu eksik yıllara ait bilgilere genellikle bir sonraki yıl raporlardan faydalanmak suretiyle ulaşılabilmektedir. İlgili raporlar İngiltere'de bulunan British Library'den temin edilmiştir. Konsolosluklar tarafından tutulan bu yıllık kayıtların içeriği ve sayfa düzeni birbirine benzemektedir. Genel olarak ortak başlıkların yer aldığı raporlar, kimi zaman farklı başlıkların eklenmesiyle birbirlerinden farklılık göstermektedir.

Raporların iç ve dış kapağında seri numarası, yayın yeri ve yılı ile fiyatı gibi bilgiler verilmiştir. İçindekiler kısmının ardından gelen ilk başlık "*Genel Açıklamalar*" kısmıdır ki burada o yıl içerisinde ticaretin genel durumu hakkında kısaca bilgi verildiği gibi genel durum haricinde belli bir konuya ilişkin bilgiler verildiği de görülmektedir. Bu açıklama başlığının ardından "*Borsa*" (Exchange) başlığı gelmektedir. Bu başlık altında ise Osmanlı lirasının İngiliz sterlini (£) ve Hint rupisi (rs.) arasındaki kur oranları verilmektedir.³ Sonraki

2 Buradan itibaren raporlardan bahsederken DCRTB kısaltması kullanılacaktır.

3 Osmanlı'da devletin resmi para birimi haricinde bazı bölgelerde yabancı ülkelerin para birimleri de resmi statüde olabilmekteydi. Özellikle bir bölgenin ticaretinde hangi devlet daha fazla rol oynuyorsa o devletin para biriminin de resmi statüde kabul edildiği görülmektedir. Bağdat ve havalisinde ise İngiltere ve onun sömürü bölgesi olan Hindistan'ın ticarete büyük paya sahip olmaları sebebiyle Osmanlı lirası haricinde sterlin/pound (£) ve Hint rupisi/rupyası (rs.) da resmi para olarak kabul edilmekteydi. Bkz. Vedat Eldem,

başlık “*Nakliye Tarifeleri*” (Freights) dir. Bölgedeki ticaret Fırat ve Dicle Nehirleri ile Basra Körfezi üzerinden yürütüldüğünden, bu başlık altında belli güzergâhlarda yapılan taşımacılığın ton başına nakliye ücretleri verilmiştir. Nakliye tarifelerinin ardından “*İthalat*” ve “*İhracat*” başlıkları gelmektedir. Bu başlıklar altında, ticarete önemli paya sahip olan ürünlerin o yıl içerisindeki durumu, fiyatları veya ticareti etkileyen bir gelişme varsa onlar hakkında bilgiler verilmektedir. Bu genel ve her raporda yer alan başlıklardan sonra raporların sonunda “*Tablolar*” başlığı altında, yıllık ticaret verilerini içeren çeşitli tablolar verilmiştir. Bu tablolar üzerinden ithal ve ihraç edilen ürünlerin miktarı ve değeri, yıllık toplam ticaret verileri elde edilebilmektedir. Her raporda yer verilen bu başlıkların haricinde bazı raporlarda farklı başlıklara da rastlamak mümkündür. Bu çalışmaya konu edinilen raporlar şunlardır;

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 2884 (1901): Yayın tarihi: 5 Ağustos 1902. İngiliz Başkonsolosu Binbaşı Newmarch tarafından yayınlanmış olan bu rapor 11 sayfadan oluşmaktadır. Bu raporda diğerlerinden farklı olarak “*Karantina, Hacılar, Dicle Nehir Taşımacılığı*” başlıklarına yer verilmiştir.

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 3235 (1903): Yayın tarihi: 7 Haziran 1904. Toplam 10 sayfadan oluşan bu rapor da İngiliz Başkonsolosu Binbaşı Newmarch tarafından yayınlanmıştır.

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 3477 (1904): Yayın tarihi: 24 Temmuz 1905. Yine İngiliz Başkonsolosu Binbaşı Newmarch tarafından yayınlanan bu rapor 15 sayfadan oluşmakta ve diğerlerinden farklı başlıklar içermektedir bunlar; “*Hacı Trafiği, Nehir Taşımacılığı, Pamuklu Ticareti, Yasaklı Mallar ve Açılan İşler.*”

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 3663 (1905): Yayın tarihi: 16 Haziran 1906. Başkonsolos Binbaşı Ramsay tarafından yayınlanan rapor 14 sayfadır ve diğer raporlardan farklı olarak “*İrlanda ile Ticaret ve Reklamlar*” başlıklarına yer verilmiştir.

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 4073 (1907): Yayın tarihi: Haziran 1908. Başkonsolos Yüzbaşı McPherson tarafından yayınlanmıştır. Raporda diğerlerinden farklı olarak baş kısmında “*Bağdat ve Musul Vilâyetlerinin Ticaret Rotalarını Gösteren*” harita bulunmaktadır.

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 4354 (1908): Yayın tarihi: 1909. Başkonsolos Yarbay Ramsay tarafından yayınlanan rapor 16 sayfadan

Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK, Ankara, 1994, s. 157.

oluşmakla birlikte diğer içerik olarak diğer raporlardan farklıdır. İçeriğinde ithalat ve ihracat ürünlerine dair bilgiler verilmemiş raporda daha çok Bağdat şehri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Ticaretle dolaylı olarak ilgili olan “*Yabancıların Rekabeti, Pazar Fiyatları, Yeni Fabrikalar, Kuralların/Kanunların Zorluğu, Sağlık, Kullanılan Dil, Ücretler*” gibi çeşitli konulara yer verilen raporunda sonuna yine istatistikî tablolar eklenmiştir.

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 4482 (1909): Yayın tarihi: Haziran 1910. Başkonsolos J. G. Lorimer tarafından yayınlanan rapor 20 sayfadan oluşmaktadır. Diğer raporlardan farklı olarak “*Avrupalı Kıyafetleri ve Tarım*” başlıklarına yer verilmiştir.

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 4696 (1910): Yayın tarihi: Haziran 1911. Başkonsolos Yüzbaşı Norman Scott tarafından yayınlanan rapor 18 sayfadan oluşmaktadır.

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 4999 (1911): Yayın tarihi: Eylül 1912. Başkonsolos J. G. Lorimer tarafından yayınlanan ve 23 sayfadan oluşan raporun başında “*Bağdat ve Musul Vilâyetlerinin Ticaret Rotalarını Gösteren*” harita yer alırken “*İçindekiler*” kısmı bulunmamaktadır.

DCRTB, Foreign Office, Annual Series, No: 5225 (1912): Yayın tarihi: Ekim 1913. Başkonsolos J. G. Lorimer tarafından yayınlanan rapor, 29 sayfadan oluşmaktadır ve rapor içeriğinde diğerlerinden farklı olarak “*İran Ticareti, Bağdat Gümrüğü ve İngilizlerin Payı*” başlıkları yer almaktadır.

Raporlar yıllık ticaret kayıtları ihtiva etmekle birlikte sadece ticari verilerle sınırlı kalmayıp, ticareti etkileyen ve ticaretle bağlantılı olan -kur oranları, nakliye ücretleri, ürün fiyatları, ölçü birimleri veya o yıl içerisinde ticareti etkileyen bir durum vs.- konular hakkında da bilgilere verilmekteydi. Dolayısıyla kayıtlardan gündelik hayatla ilgili veya dolaylı olarak ticari hayata etki eden pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür. Örneğin 1908 ve 1911 yıllarına ait raporlarda şehirdeki bazı meslek gruplarının kazandıkları ücretler verilmiştir. 1905 yılı raporunda yer alan reklamlar başlığında ise şehirde yapılacak reklamlarda kullanılacak dilin, Fransızca bilenlerin İngilizce bilenlerden daha fazla olması sebebiyle Fransızca yapılması İngiliz şirketlerine tavsiye edilmiştir.⁴ Dolayısıyla raporlardan hareketle sadece istatistikî verilere değil ticaretle bağlantılı olan ve şehrin iktisadi ve sosyal hayatına dair çeşitli çıkarımlar da yapmak mümkündür.

4 DCRTB, No: 3663, s. 6

2. Bağdat ve Havalisinin İktisadi Yapısı

Çalışmanın konusu olan dönemde Bağdat ve havalisi, ziraat üretime dayalı bir ekonomik karaktere sahipti. Bağdat vilayeti dahilindeki topraklar her nevi ürünün yetiştirilmesine imkân vermektedir. Bölgeye can veren Fırat, Dicle ve Diyale nehirleriyle bu nehirlerden açılan kanallar sayesinde tarım arazileri sulanabilmekteydi. Vilayet arazisi sulama şekillerine göre seyhi, şitvî, kurd, deymî ve kebsî olmak üzere 5'e ayrılmaktaydı.⁵ Oldukça verimli topraklara sahip olmasına rağmen ziraat ekonomisi üretim ve zenginlik açısından geri kalmış durumdaydı. Nitekim Faik Sabri, Irak'ın durumunu şu çarpıcı ifadelerle izah eder: *"Bugünkü Irak ile Mısır arasında bir mukayese ihtimâli bile yoktur. Halbuki vaktiyle Irak Mısır'a bile tevaffuk etmiştir. Hârûn el-Reşîd'in oğlu Me'mun Mısır fira'unlarının kendi memleketlerini dünyanın en ma'mur yeri olmak üzere telakkî etmiş olduklarından bahs ile 'eğer onlar Irak'ı görmüş olsa idiler bu kadar büyük söz söyleyemeyeceklerdi' demişdi. Bugünkü bu kıt'a-ya eski revnak ve feyzini iade etmek yine insan elindedir. Çünkü Mısır'da bir Nil var ise Irak'da Dicle ve Fırat gibi iki mühim Nil vardır."*⁶ Her çeşit mahsulün yetiştirdiği bu toprakların üretim ve zenginlik açısından yoksun olmasının başlıca sebebi tarımsal üretimin dönem şartlarına göre hâlâ ilkel şartlarda yapılıyor olmasıydı. bölgedeki üretimin artırılmasına teşvik amaçlı tarımda kullanılan modern araç gereçlerin ithalinde 1871 yılından itibaren gümrük vergisi kaldırılmıştır. Ancak devletin desteği karşısında yerel idarecilerin faaliyetlerinin başarısız olmasından dolayı da tarım verimliliğinin artırılması için valilere tam yetki verilmesi ileri sürülmüştür.⁷ Sultan II. Abdülhamid'e sunulan çeşitli layihalarda da bölgenin verimli topraklara sahip olmasına rağmen üretimde yaşanan sorunlar ve buna ilişkin birtakım çözüm önerileri getirilmiştir. Örneğin Nusret Paşa, raporunda sulama sorunları, bölge halkının bilinçsizliği, büyük toprak sahiplerinden ve nüfuzlu kişilerden kaynaklı problemlerden bahsetmiş ve bunlara yönelik öneriler sunmuştur.⁸

5 **Seyhi** topraklar, yıl boyunca doğrudan nehirden sulanabilen sulak topraklardır. **Şitvî** topraklar da nehirlerin çoştığı kış ve ilkbahar aylarında sulanabilen topraklardır. **Kurd** adı verilen topraklar ise kerd veya na'ur denilen su dolapları, tulumba gibi araçlar sayesinde sulanabilen topraklardır. **Deymî** toprak sadece yağışlarla sulanabilirken **kebsî** topraklar ise yağışsız veya çok az yağış alan, ancak nehirlerin çok fazla taşmasıyla sulanabilen topraklardır. Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 197; Ayrıca bkz. Ahmet Fehmi, *Bağdat Vilâyeti Dahilinde Arazinin Suret-i İdaresi ve Tasarrufuna Da'ir Ta'limat Layihasıdır*, Denkur Matbaası, Bağdat, 1332(1916), s. 2-3 (İBB Atatürk Kitaplığı D.baş No: Bel_Osm_0.03078); H. 1325 (M. 1907) *Bağdat Vilâyet Salnamesi*, s. 192-193. (<http://isamveri.org/pdfsal/indir.php?kodno=D02468130000000004>).

6 Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafya-yı Tabii ve İktisâdîsi*, Kanaat Matbaası, Dersâ'det, 1333, s. 99.

7 Marufoğlu, s. 188-189.

8 Halil İbrahim Görür, *II. Abdülhamid Dönemi'nde Irakla İlgili Hazırlanan Layihalar*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009, s. 107-110.

Bölgedeki sanayi faaliyetlerine bakıldığında da tarımsal ekonomiyle benzer bir kaderi paylaştığı görülmektedir. Salnamelerde de belirtildiği üzere vilayet modern araç gereçlerden yoksundu. Bununla birlikte bölgenin madenler açısından da kıt olması sebebiyle üretim faaliyetleri ihracattan ziyade yerel tüketime yöneliktir ve imalat da yurtdışından ithal edilen madenlerin işlenmesiyle yapılmaktaydı. Vilayetin en meşhur sanayi kolu ise tekstil üretimiydi. Pamuk, yün ve ipek işlenerek elde edilen ürünler öncelikle iç piyasada satılır, fazlalıklar ise ihraç edilirdi. Bu dönemde Bağdat'ta pamuk ipliği dokuma, sabunculuk, yağcılık, dericilik ve tekstil atölyeleri mevcuttu.⁹ Fakat sahip olunan bu imalathanelere rağmen bölgede modern, Avrupaî tarzda üretim faaliyetlerinin yaygın olmaması sebebiyle tarımda olduğu gibi üretim ve verim ancak yerel talebi karşılayacak seviyedeydi. Seri üretimin olmadığı bu ekonomide sanayiinin gelişmesi de zor olmuştur.

Bağdat'ın ekonomik olarak öne çıkan özelliği sahip olduğu ticari potansiyelidir. Sahip olduğu konumu itibarıyla pek çok ticaret yolunun, kesişim noktası olan Bağdat, tarih boyunca bu özelliğini korumuş ve transit ticaret bakımından oldukça etkin bir konuma gelmiştir. Şehir Ortaçağ'da önemli 3 yol güzergahı üzerinde yer almaktaydı. Birinci yol "*İran-Afganistan ve Türkistan'a*", ikinci yol "*Musul ve Doğu Anadolu illerine*", üçüncü yol ise "*Şam ve Akdeniz kıyılarına*" uzanmaktaydı.¹⁰ Sahip olduğu bu özelliği her dönemde Bağdat'ın ticaretin odak noktası olmasına sebep olmuştu. XIX. yüzyıla gelindiğinde Avrupalıların ticari yayımlarıyla birlikte şehir popülerliğini daha da arttırmıştır. Avrupa'ya gönderilecek mallar buradan Akdeniz limanlarına sevk edilirdi. Gerek kara yolları gerekse su yolları üzerinden ticaretin yapıldığı Bağdat'tan dört bir yana ulaşan ticaret ağları sayesinde bölgenin ekonomik potansiyelinde ticaret önemli paya sahip olmuştur. Sahip olduğu bu tarihi miras, İngiltere, Fransa gibi büyük Avrupalı devletlerin bölgeye olan ilgisini de arttırmıştır. Zira bahsedildiği üzere İngiltere, Bağdat ve havalisini kendi ekonomik ve siyasi faaliyetleri için bir üs olarak konumlandırmıştır. Bölgenin sahip olduğu potansiyele dair gerek bu çalışmaya konu olan İngiliz raporları gerekse Sultan II. Abdülhamid'e sunulan raporlarda dikkat çekilmiş ve büyük bir ticari rekabetin olduğundan söz edilmiştir. Süleyman Hüsnü Efendi, sunduğu layihasında Bağdat'ta büyük-küçük tüm ticari sektörün Ya-

9 Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu ve Orhan Özdil (Edt.), *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, ORSAM Ortadoğu Kitapları, Ankara 2012, s. 149-150.; *1907 Bağdat Vilâyet Salnamesi*, s. 196-197.; Duman, s. 14.

10 Sezgin Güçlüay, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI.-XIII Yüzyıllar)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1999, s. 157-161.

hudilerin elinde olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹ 1908 tarihli İngiliz raporunda da Bağdat ticaretinin git gide Yahudilerin eline geçtiğinden bahsedilmiştir.¹² Bölgede tarım aletlerinin ithalatı için Fransız ve Alman şirketlerinin faaliyetleri de 1909 tarihli İngiliz raporunda konu edilmiştir.¹³

3. İhraç ve İthal Edilen Ürünler

İngiliz raporlarının sonunda yer alan tablolar kısmında yıl içerisinde yapılan ticarete ithal ve ihraç edilen ürünlerin tablosu verilir ve burada yıllara göre hangi ürünün ticaretinin ne kadar yapıldığı yazılırdı. Bu tablolardan hareketle 1900-1912 yılları arasında 83'ü ihraç, 123'ü ithal ürün olmak üzere toplam 206 çeşit ürünün Bağdat ve havalisinde gerçekleştirilen dış ticarete konu olduğu tespit edilmiştir.¹⁴ Kayıtlarda tablo şeklinde istatistikî bilgilerin yanı sıra ticarete önemli paya sahip olan ürünlerin fiyatı, miktarı, kalitesi ve varsa ürünün kalitesini ve ticaretini etkileyen faktörler hakkında detaylı bilgilere de yer vermişlerdir. Örneğin 1901 yılı raporunda yün ticaretine ilişkin kayıtlarda, bölgede hayvanlar arasındaki ölüm oranının %70 kadar arttığı bundan dolayı da ürün kalitesi ve miktarının olumsuz etkilendiği yazılmıştır.¹⁵

3. 1. İhraç Ürünleri

Bölge ekonomisinin fazla gelişmemiş olması sebebiyle ithal ve ihraç edilen ürünlerin genel karakteri açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bağdat ve havalisinde ekonomi daha çok ziraî bir yapı arz etmekle birlikte sanayinin de gelişmemiş olması sebebiyle bölgeden ziraî üretime dayalı ve ham, işlenmemiş ürünler ihraç edilmekteydi. İhracatı yapılan 83 farklı ürün içerisinde en fazla paya sahip olanlar; hurma, tahıl, kitre, afyon, mazi gibi bitkisel ve yün, tiftik, işlenmemiş deri gibi hayvansal ürünlerdir. İngilizler kayıtları tutarken, ticarete önemli paya sahip olan bu ürünler hakkında ayrıca başlıklar açarak o yıl içerisinde ürünle ilgili gelişmeler hakkında detaylı bilgi vermektedirler. Raporlarda yer alan *export* (ihracat) başlığı altında genellikle yün, tiftik, mazi, tahıl, afyon, zamk ve kitre, hurma, saf yağ, halı ve deri ticaretlerine ilişkin daha detaylı bilgiler verilmiştir.

Bölgede küçükbaş hayvancılığın yaygın olması sebebiyle yün ve tiftik önemli ihraç kalemlerindedir. Raporlarda yer alan bilgilere göre; yünün

11 Görür, s. 79.

12 DCRTB, No: 4354, s. 6.

13 DCRTB, No: 4482, s. 5.

14 İthal ve ihraç ürünlerine ilişkin liste ekte verilmiştir: Bkz. Ek 1 ve Ek 2.

15 DCRTB, No: 2884, s. 4

arab, awassi ve karadi olmak üzere üç ayrı çeşidi olduğu anlaşılmaktadır. Yünlerin satıldığı başlıca pazarlar Londra, Marsilya ve Amerika'dır. Tiftik'te İngiltere'nin başlıca alıcı konumunda olması, 1905 yılı raporunda ihraç edilen yünlerin yarısının Londra'ya, diğer yarısının ise Marsilya, Bremen, Boston, Philedelphia, Hamburg ve Japonya'ya gönderilmesi gibi nedenler İngiltere'yi diğer pazarlar arasında ön plana çıkarmıştır.

Bitkisel boyacılıkta kullanılan mazı, bölgenin başlıca ihraç ürünlerindedir. Raporlarda mavi, yeşil ve beyaz olmak üzere üç çeşit mazının ihracatının yapıldığı ve genellikle ürünün Bağdat'ın kuzeyindeki bölgelerden getirilerek ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Fiyatı da türüne göre değişen mazı, katma değeri yüksek ürünlerdendir. Mazı ticaretinde Londra, Hamburg, Rotherdam gibi çeşitli Avrupa şehirleri öne çıktığı gibi İran şehirleri de önemli bir pazar konumundadır. Örneğin 1904 yılında gelen talepler doğrultusunda mazıların 1/3'ü İran'ın Hemedan, Sovuk Bulâk ve Tebriz şehirlerine gönderilmiştir.¹⁶

Bir başka katma değeri yüksek ürün ise afyondur. Özellikle ilaç sanayisi için afyonun önemli bir ürün olmasından dolayı afyon ticareti yapanlar önemli bir kazanç elde etmekteydi. Afyon ticaretinde Avrupa pazarlarının yanı sıra Uzakdoğu pazarlarından da büyük talepler gelmekteydi. 1911 ve 1912 yıllarında Hindistan, Çin, Singapur, Hong Kong gibi şehirlerden gelen talep oldukça canlıydı.¹⁷

Zamk, kitre, tahıllar (arpa, buğday, mısır, susam) ve hurma bölgenin önemli zirai ürünlerindedir. Raporlarda, bu ürünler hakkında ayrıca başlıklar açılarak gerektiğinde detaylı bilgiler verilmiştir. Yerel halkın tüketimi için de önemli olan tahıl ve hurma gibi ürünlerde kıtlık yaşanması ihtimaline karşı kimi zaman ticaret yasağı getirildiği görülmüştür. 1909 ve 1910 yıllarında iklim şartlarının kötü gitmesinden dolayı hükümet tahıl ürünlerinin ticaretine ambargo uygulamış ve ticaret yapılmamıştır.¹⁸ Bu duruma hayvansal ürünlerden olan saf yağ ticaretinde de rastlanmaktadır. Aynı yıllarda saf yağ ihracatında da yasaklamaya gidilmiştir.

Ticarette önemli yere sahip olan bir diğer ürün grubu ise derilerdir. Derilerin ham veya işlenmiş olarak ticareti yapılmaktaydı. Keçi, koyun, sığır, öküz gibi türlere ayrılarak satılan derilerin ticareti de iklim şartlarından zaman zaman etkilenmekteydi. İngiltere, Fransa ve Almanya derilerin satıldığı başlıca pazarlardı. 1912 yılında derilerin 3'te 1'ini İngiltere alırken, Fransa %22,

16 DCRTB, No: 3477, s. 4.

17 DCRTB, No: 4999, s. 7; DCRTB, No: 5225, s. 9.

18 DCRTB, No: 4482, s. 7; DCRTB, No: 4696, s. 5.

Almanya %16, Avusturya-Macaristan %12, Levant %6,75, Amerika %5,5 ve Hindistan ise %2,5'lik kısmını satın almıştır.¹⁹

Önemli ihraç kalemlerinden biri halı ticaretiydi. Ticaret çoğunlukla İran'dan getirilen ürünlerin Bağdat'tan ihraç edilmesi yoluyla gerçekleşmekteydi. Bu nedenle halı, bir nevi transit ticaret ürünüydü. Raporlarda da sıklıkla halıların İran'dan geldiğine ilişkin vurgular yapılmıştır. Halı ticaretinde özellikle 1906 yılından sonra İran'da yaşanan olaylardan dolayı aksaklıklar yaşanmıştır. 1911 yılı raporunda Bağdat'taki halı ticaretinin kaynağının İran olduğu ve İran'da meydana gelen sorunlardan dolayı üretimin olumsuz etkilendiği ve ticaretin azaldığı belirtilmiştir.²⁰

3. 2. İthal Ürünler

İthal edilen ürünler ise ihraç ürünlerin neredeyse tam aksi bir görüntü arz etmektedir. Özellikle Batı ile yapılan ticarete ithal edilen malların büyük çoğunluğu mamul yani işlenmiş, sanayi ürünlerinden meydana gelmektedir. İşlenmiş ürünler arasında tekstil ürünleri (çeşitli kumaşlar, ip türleri, giyim eşyaları vs.) büyük paya sahiptir. Bununla birlikte sadece işlenmiş ürünler ithal edilmiyordu. Bölgedeki maden yataklarının yetersiz olması sebebiyle demir, bakır ve çinko gibi pek çok maden ve maden ürünü ithal edilmektedir. Yine bölgede yetiştirilmeyen bitkisel, gıda ürünleri de (çay, kahve, baharat, şeker vs.) ithal edilen ürünler arasında yer almaktaydı. Raporlarda *import* (ithalat) başlığı altında başlıca ithalat ürünleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

İthalatta en büyük paya sahip olan ürün grubu parça kumaş ve yünlüler olarak tabir edilen tekstil ürünleridir. Başlıca ithalatçısının İngiltere olduğu kumaş ticareti Bağdat ithalatında en büyük paya sahipti. İngiltere'nin İran ile yaptığı ticarete Bağdat güzergâhını kullanması bölgeye yapılan ithalatı arttıran önemli bir etkidir. Kumaşların yanı sıra yerel endüstri için İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan yün iplikler ithal edildiği de görülmüştür.²¹ Raporlarda; İran'da yaşanan sorunların bölgedeki tekstil ürünlerinin ticaretini etkilediği sıklıkla ifade edilmektedir.

Bağdat ve havalisinde madenlerin az bulunması sebebiyle demir, bakır, pirinç gibi metallerin yanı sıra çivi, su borusu ve inşaat demiri gibi metal ürünler bölgeye ithalatı yapılan önemli kalemlerdi. İngiltere, Belçika, İsveç bu ürünlerin ithalatında oldukça yüksek paya sahiplerdi.

19 DCRTB, No: 5225, s. 9

20 DCRTB, No: 4999, s. 7.

21 DCRTB, No: 4482, s. 5.

Önemli ithal ürünlerinden bir diğeri ise şekerdi. Şeker kristal ve kelle olmak üzere iki türde ithal edilmekteydi. Avrupa'nın pek çok yerinden şeker thal edildiği, bu ülkeler arasında özellikle Fransa, Belçika ve Avusturya- Macaristan'ın ön plana çıktığı görülmektedir.

İşlenmiş deri ticareti de Avrupa'dan yapılan ithalatta önemli paya sahipti. Fransa, Almanya ve İngiltere deri ticaretinde öne çıkan ülkelerdi. Yukarıda bahsedildiği üzere Bağdat'ın önemli ihraç kalemlerinin biri olan deriler Avrupa'ya ihraç edildikten sonra burada işlendikten sonra geri dönmekteydi. Avrupaî tarz ayakkabı ve botlara olan talep artışı, deri ticaretini etkileyen bir unsur olarak raporlara yansımıştır.²²

Yukarıda bahsedilen ürünler haricinde tıbbi malzeme, ilaç, çay, kahve, alkol, çivit, kibrit, çeşitli eşya ve makineler hakkında da bazı raporlarda ayrıca başlıklar açılarak bilgiler kaydedilmiştir. Bağdat ve havalisinin gelişmemiş, makineden yoksun bir ekonomiye haiz olmasına karşın Batılıların gelişmiş ve makineli üretimin hâkim olduğu bir ekonomiye sahip olmaları iki bölge arasında yapılan ticaretin karakterini ortaya çıkarmaktadır. Bağdat ham, ürünler satarken Batı dünyası sanayileri için ihtiyaç duydukları hammaddeyi Bağdat'tan alarak işleyip Bağdat'a satmıştır. Örneğin Bağdat'ta yünler işlenmemiş bir şekilde satılıp, yerine Avrupa'dan yün kumaşlar alınmaktaydı. Buradan hareketle, Sanayi Devrimi sonrasında Avrupalıların "*hammadde ve pazar arayışlarının*" Bağdat'ta yanıt bulduğunu söylemek mümkündür.

4. Bağdat'ın Toplam Ticaret Hacmi

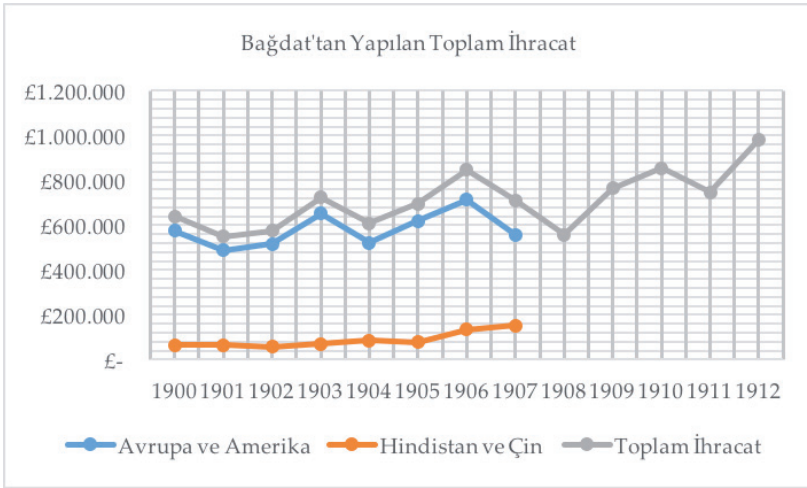
4. 1. Toplam İhracat Hacmi

1900-1912 yılları arasında Bağdat'ın ihracat hacmine ilişkin kayıtlara bakıldığında ticaret yapılan bölgeler iki grup halinde tasnif edilmiştir. Şöyle ki 1901, 1903, 1904, 1905 ve 1907 yıllarına ait kayıtlarda ihracat yapılan bölgeler "*Avrupa-Amerika*" ve "*Hindistan-Çin (Uzak Doğu)*" olmak üzere iki grup halinde verilmiştir. Ancak 1908, 1909, 1910, 1911 ve 1912 yıllarına ait kayıtlarda ise herhangi bir gruplandırma yapılmadan toplam ticaret hacmi verilmiştir. Kayıtlardan hareketle 1900-1912 yılları arasında yıllık ortalama 711.605 sterlin olmak üzere toplamda 9.250.867 sterlin değerinde ihracat hacmine ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu değer ise yaklaşık olarak 10.175.953 Osmanlı lirasına tekabül etmektedir.²³ Aşağıdaki grafikte görüleceği üzere

22 DCRTB, No: 4073, s. 4-5

23 Dönemin kur oranı 1,10 olarak hesaplanmıştır. İngiliz raporlarında o yılki kur oranlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. İncelenen 10 adet rapordan elde edilen bilgiler sonucunda 1 sterlinin 1.0875 ile 1.1087 arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, dönemin kur

(Bkz. Grafik 1) gerçekleşen bu ticarete Avrupa-Amerika yani Batı dünyası ile yapılan ticaret oldukça büyük paya sahipken Hindistan-Çin pazarıyla olan ticaret Batı'nın oldukça gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte her ne kadar düşük bir ticaret hacmine sahip olsa da Hindistan-Çin pazarı ile olan ticaret her geçen yıl gelişim göstermiş ve 1900 yılında 64.198 sterlin olan ihracat hacmi, iki kattan fazla artarak, 1907 yılına gelindiğinde 153.203 sterline ulaşmıştır. Batı ile olan ticarete bakıldığında ise genel olarak dalgalanmaların olduğu bir ticaret hacmi göze çarpmaktadır. Bu dalgalanmaların sebeplerine ilişkin birtakım bilgileri yine raporlardan elde etmek mümkündür. Ticaretin inişli-çıkışlı bir seyir izlemesi genellikle yıl içerisinde ürünlere gelen talepten kaynaklanmaktaydı. Örneğin 1903 yılında Avrupa ve Amerika'ya büyük miktarlarda halı sevkiyatı gerçekleştirilmesinin ardından stokların dolması üzerine 1904 yılında haliye olan talep azalmış ve fazla ticaret yapılmamıştır.²⁴ Bu gibi arz-talep durumlarının sıklıkla yaşanması dolayısıyla ticarete zaman zaman dalgalanmalar meydana gelmiştir.

Grafik 1: 1900-1912 Yılları arasında Bağdat'ta yapılan ihracat.

oranları hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde de benzer oranlara rastlanmıştır. Tüm bunlardan hareketle Osmanlı lirası ile İngiliz sterlini arasındaki kur oranı 1,10 olarak yani 1 sterlin 1,10 Osmanlı lirasına karşılık geldiği dikkate alınarak hesaplamalar bu orana göre yapılmıştır. Bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 1994, s. 155.; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 201.; Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Edt. Halil İnalıcık ve Donald Quataert), C. 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 1084

24 DCRTB, No: 3235, s. 4-5; DCRTB, No: 3477, s. 5

1900-1911²⁵ yılları arasında Osmanlı Devleti'nin kayıtlarında toplam ticaret hacmi 234.249.000 Osmanlı lirası olarak belirtilirken²⁶ aynı tarih aralığındaki İngiliz kayıtlarında 9.098.000 Osmanlı lirası (8.270.909 sterlin) ihracat yapıldığı kaydedilmiştir. Buna göre ilgili tarihler arasında meydana gelen toplam ticarete Bağdat'ın ihracat hacminin Osmanlı Devleti genelindeki payı %3,88 olarak hesaplanmıştır.

	Avrupa ve Amerika	Hindistan ve Çin	Toplam İhracat
1900	575.264	64.198	639.462
1901	486.591	64.025	550.616
1902	516.816	8.437	575.253
1903	652.390	70.845	723.235
1904	522.180	84.890	607.070
1905	617.449	78.167	695.616
1906	713.140	134.252	847.392
1907	557.085	153.203	710.288
1908	-	-	555.802
1909	-	-	765.388
1910	-	-	853.963
1911	-	-	746.824
1912	-	-	979.958
	TOPLAM		9.250.867

Tablo 1: Toplam ihracat, değerlerini (sterlin) gösteren tablo.*

4. 2. Bağdat'ın Toplam İthalat Hacmi

İthalata ilişkin veriler incelendiğinde 1900-1912 yılları arasında Bağdat'ın genel olarak Avrupa, Amerika ve Hindistan ile ithalat yaptığını görülmektedir. Bu 13 yıllık devrede yapılan toplam ithalat hacmi yıllık ortalama 2.070.100 olmak üzere toplamda 26.911.300 sterlin, yaklaşık 29.602.430 Osmanlı lirası olarak tespit edilmiştir. Bağdat'a yapılan ithalatın Osmanlı genelindeki payını ortaya koymak ve karşılaştırmak açısından 1900-1911 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin toplam ithalat hacminin 376.379.000

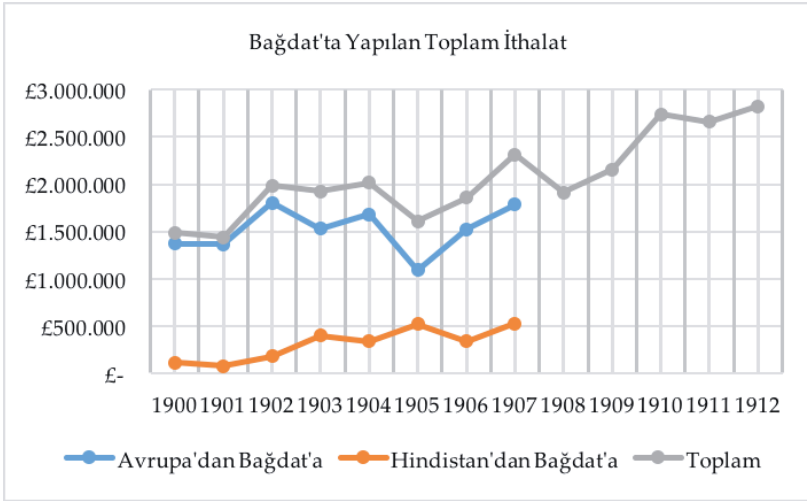
25 Osmanlı Devleti kayıtlarında 1912 yılına ait bilgiler yer almamaktadır. Dolayısıyla karşılaştırma yapılırken 1912 değil 1911 yılına kadarki veriler dikkate alınmıştır.

26 Şevket Pamuk *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 1*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995, s.18; Tefvik Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 375-376.; Celal Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Zerbamat Basımevi, 1939, s. 17-18.

* 1908 yılından itibaren ihracat verilerinin Avrupa ve Hindistan olarak ayrılmadan toplu olarak verilmeye başlanmıştır.

Osmanlı lirası olduğu²⁷ ve buna göre Bağdat'ın toplam ithalat hacminin Osmanlı Devleti'nin toplam ithalatındaki payının %7,8 olduğu tespit edilmiştir.

Burada belirtilmesi gereken bir husus ise İngiliz raporlarında yer alan ithalat ve ihracat ile ilgili veriler Avrupa, Amerika, Çin ve Hindistan (Uzak Doğu) pazarları ile yapılan ticareti kapsamaktadır. Ancak aynı dönemde Bağdat'ın İran, Mısır ve Osmanlı Devleti'nin diğer bölgeleriyle de ticaret yaptığı bilinmektedir. Yani Bağdat'ın ticaret kayıtlarına ilişkin İngiliz raporları eksik ve sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte karşılaştırmak açısından kullanılan Osmanlı kayıtlarında da zaman zaman eksiklikler olmuştur. Osmanlı ticaret kayıtlarına ilişkin çalışmalar yapan Aybar ve Pamir, 1901-1904, 1906 ve 1912 yıllarında “Gümrükler Müdüriyeti Umumiyesi'nin yayın yapmamasından dolayı” bahsedilen yıllara ait verilerin olmadığını ifade etmişlerdir.²⁸ Diğer yandan Tefik Güran'ın çalışmasında ise sadece 1912 yılı verileri eksik olmakla birlikte 1910 ve 1911 kayıtlarında ise “*tuz, şarap, sigara, mamul ve yaprak tütün ihracatını kapsamadığı*” belirtilmiştir.²⁹ Buradan hareketle hem İngiliz hem de Osmanlı kayıtlarının verilerinde eksiklik olması dolayısıyla, yapılan karşılaştırma ve değerlendirmelerin tespit edilen kayıtlardan hareketle yapıldığını belirtmekte fayda vardır.

Grafik 2: 1900-1912 Yılları arasında Bağdat'ta yapılan ithalat*

27 Güran, s. 375-376; Pamuk, s. 18; Aybar, s. 17-18.

28 Aybar, s. 7; Pamuk, s. 1.

29 Güran, s. 375-376.

* 1906 ve 1907 yıllarında grafikte Hindistan'dan yapılan ithalat verileri sadece Hindistan'dan yapılanları değil İran Körfezi ve Çin'den yapılan ithalatı da kapsamaktadır ancak ayrıca belirtmemek için Hindistan verileri arasında gösterilmiştir

İthalat verilerine ilişkin grafik incelendiğinde (Bkz. Grafik 2) 13 yıllık periyotta zaman zaman keskin düşüş ve yükselişlerin meydana geldiği dikkat çekmektedir. Bu gibi dalgalanmalar ihracat kısmında da bahsedildiği üzere çeşitli sebeplerden dolayı meydana gelebilmektedir. Örneğin 1904 ve 1905 yıllarına bakıldığında yaklaşık %30'luk bir düşüşün meydana geldiği görülmektedir. Bunun sebebine dair 1904 yılı kayıtlarında yer alan bilgiler oldukça açıklayıcıdır. 3477 numaralı ve 1904 tarihli rapora göre ilgili yıl içerisinde bölgede kolera salgını meydana gelmiş ve yaşanan bu salgın bir sonraki yılı yani 1905 yılını da etkilediğinden ticari hayat da bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilendiğinden düşüşler yaşanmıştır.³⁰ 1905 yılının ikinci yarısında Mezopotamya ve İran bölgelerinin salgından kurtulmasıyla birlikte ticaret yeniden canlanmıştır.³¹ Genel itibarıyla bakıldığında sürekli bir dalgalanma hali görülmekle beraber ithalatta yukarı doğru bir seyir izlediği söylenebilir.

	Avrupa'dan Bağdat'a	Hindistan'dan Bağdat'a	Toplam
1900	1.372.446	112.162	1.484.608
1901	1.362.035	76.517	1.438.552
1902	1.803.802	181.177	1.984.979
1903	1.528.230	395.815	1.924.045
1904	1.678.080	335.982	2.014.062
1905	1.093.150	517.219	1.610.369
1906	1.520.707	337.142	1.857.849
1907	1.784.981	527.390	2.312.371
1908	-	-	1.912.360
1909	-	-	2.152.732
1910	-	-	2.736.414
1911	-	-	2.661.401
1912	-	-	2.821.557
	TOPLAM		26.911.300

Tablo 2: Toplam ithalat, değerlerini (sterlin) gösteren tablo*

4. 3. Bağdat'ın Toplam Ticaret Hacmi

1900-1912 yılları arasında Bağdat'ta gerçekleşen ticaret 13 yılın sonunda 36.162.166 sterlinlik hacme ulaşmıştır. Toplam ticaretin %74,4'ünü ithalat,

30 DCRTB, No: 3477, s. 3.

31 DCRTB, No: 3663, s. 5.

* 1908 yılından itibaren ithalat verileri Avrupa ve Hindistan olarak ayrılmadan toplu olarak verilmeye başlanmıştır.

%25,6'sını ise ihracat değerleri oluşturmaktadır ve dolayısıyla büyük oranda bir ticaret açığı meydana gelmiştir. Aşağıdaki tabloda da (Bkz. Tablo 3) verildiği üzere bu süreç içerisinde İngiliz verilerine göre 17.660.432 sterlinlik bir ticaret açığı meydana gelmiştir. Bu derece büyük bir açık verilmesinin **sebebi olarak, yukarıda da bahsedildiği üzere, ticaret mallarının niteliğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Şöyle ki** Bağdat havalisinden ihraç edilen ürünler genel olarak ham madde (maddesinin) nitelikli ve dolayısıyla ucuz olması, buna karşın ithal edilenlerin katma değeri yüksek, işlenmiş ürünlerden oluşması gelir-gider dengesinin açılmasına neden olmuştur.

Bu ticaret açığı durumu, Bağdat'a özgü nitelikte de değildi. Osmanlı Devleti'nin diğer limanlarına bakıldığında da benzer tabloya sıklıkla rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 1909 yılında yayınladığı Ticaret-i Hariciye İstatistiki'ne göre; İstanbul'da 974.832.712 kuruş, bir başka liman şehri Beyrut'ta ise 166.772.362 kuruş açık verildiği görülmektedir. 1911 yılına gelindiğinde ise ticaret açıklarının daha arttığı görülmektedir; İstanbul'da 1.044.006.000 kuruş, Beyrut'ta ise 353.363.000 kuruş açık verilmiştir.³²

Yıl	İhracat	İthalat	İthalat ve İhracat arasındaki fark
1900	639.462	1.484.608	-845.146
1901	550.616	1.438.552	-887.936
1902	575.253	1.984.979	-1.409.726
1903	723.235	1.924.045	-1.200.810
1904	607.070	2.014.062	-1.406.992
1905	695.616	1.610.369	-914.753
1906	847.392	1.857.849	-1.010.457
1907	710.288	2.312.971	-1.602.683
1908	555.802	1.912.360	-1.356.558
1909	765.388	2.152.732	-1.387.344
1910	853.963	2.736.414	-1.882.451
1911	746.824	2.661.401	-1.914.577
1912	979.958	2.821.557	-1.841.599
TOPLAM	9.250.867	26.911.299	-17.660.432

Tablo 3: Toplam ihracat, ithalat değerlerini ve ikisi arasındaki farkı gösteren tablo.

32 *Memâlik-i Osmanîye'nin 1325 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki*, Arşak Garuyan Matbaası, Dersaadet-1327 (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK4674). s. b.; Güran, s. 377.

4. 3. 1. Ülkelere Göre Ticaret Verileri

İngiliz kayıtları incelendiğinde 1908 yılından itibaren tutulan raporlarda ticaret yapılan ülkelerin verilerine rastlanmıştır. Buna göre Bağdat'tan ürün ihraç eden 12 ülke bulunmaktadır ki aşağıdaki tabloda da görülebileceği üzere (Bkz. Tablo 4) bu ülkeler arasında İngiltere,³³ Fransa, Birleşik Devletler, Çin ve Hindistan ön plana çıkmaktadır.³⁴

Ülke	1909	1910	1911	1912
İngiltere	255.744	330.361	284.347	285.620
Birleşik Devletler	135.946	155.049	95.520	120.646
Fransa	117.540	132.131	113.539	222.825
Çin	104.029	61.540	81.773	5.744
Türkiye	45.469	63.379	62.022	50.460
Hindistan	35.400	25.938	32.906	159.441
Almanya	28.644	30.441	36.915	88.239
Mısır	23.880	20.390	16.291	30.057
Avusturya-Macaristan	13.684	14.591	11.200	16.792
Hollanda	3.469	3.9669	1.916	1.396
Belçika	941	3.077	10.395	-
Boğaz Yerleşimleri	642	12.404	-	-
Avustralya	-	693	-	-
TOPLAM	765.338	853.963	746.824	981.220

Tablo 4: 1909-1912 yılları arasında ülkelere göre toplam ihracatı gösteren tablo.

Bağdat'a hangi bölgelerden ürün ithal edildiğine bakıldığında ise 18 farklı ülke ile ticaret yapıldığı görülmektedir. Bu ülkelerin başlıcaları ise İngiltere, Uzak Doğu ülkeleri (Hindistan, Çin, Japonya), Fransa, Avusturya-Macaristan ve Belçika'dır. (Bkz. Tablo 5)

33 İngiliz raporlarında Birleşik Krallık (United Kingdom) olarak geçmektedir.

34 Tabloda yer alan Türkiye tabiri, Osmanlı iç ticaretini belirttiği için hariç tutularak 12 ülke denilmiştir.

ÜLKE	1908	1909	1910	1911	1912
İngiltere	931.424	1.201.316	1.317.762	1.199.597	1.415.288
Hindistan, Çin, Japonya	465.163	461.668	664.147	747.525	666.135*
Fransa	184.416	120.199	203.284	72.998	64.005
Avusturya-Macaristan	97.666	123.312	180.011	232.391	206.801
Belçika	81.756	109.764	211.835	183.921	176.806
Almanya	49.484	36.705	53.705	91.060	482.505
İran Körfezi	39.164	24.740	16.015	45.289	33.591
Türkiye	36.396	36.868	54.510	46.187	34.540
Rusya	14.085	26.334	13.260	9.122	34.885
İtalya	3.445	7.673	1.900	15.242	300
Hollanda	1.753	623	255	230	3.610
İsveç	-	3.315	18.924	10.975	5.021
Birleşik Devletler	1.685	215	806	6.864	9.262
Boğaz Yerleşimleri	5.923	-	-	-	-
Çin	-	-	-	-	40.760
Japonya	-	-	-	-	7.382
Seylan	-	-	-	-	4.785
Mısır	-	-	-	-	3.921
TOPLAM	1.912.360	2.152.732	2.736.414	2.661.401	3.168.597

Tablo 5: 1908-1912 yılları arasında ülkelere göre toplam ithalatı gösteren tablo.

Tablolar incelendiğinde yıllık yaklaşık 1.000.000 sterlin değerinde tekstil ürünü ticaretiyle Bağdat'ın dış ticaretinde İngiltere öne çıkmaktadır. İran'ın İngiltere'den ithal ettiği ürünler öncelikle Bağdat'a gelir, buradan da İran'a sevk edilirdi. Dolayısıyla bu durum Bağdat'ın İngiltere'den yaptığı ithalatı arttırmaktaydı. Örneğin 1901 yılı raporunda İran'dan çeşitli kumaş türlerine ilişkin taleplerin arttığı ve Bağdat'ta önemli satışlar yapıldığı kayda geçmiştir.³⁵ 1905 yılında İran'ın kolera salgınından kurtulmasıyla Manchester'dan büyük siparişler verildiği;³⁶ 1909 yılında ise **İran'da** pamuklu ürünlere talebin artması sebebiyle fiyatların yükseldiği raporlara yansımıştır.³⁷ Bu örneklerden görülmektedir ki İngiltere'nin İran ile yaptığı ticareti Bağdat üzerinden yürütmesi, Bağdat-İngiltere ticaret hacminin artmasında önemli bir etken olmuştur. Bunlarla birlikte İngiltere'nin ticarete öne çıkması Bağdat'a

35 DCRTB, No: 2884, s. 6

36 DCRTB, No: 3663, s. 5

37 DCRTB, No: 4482, s. 5

* Çin ve Japonya ile olan ticaret değerlerini içermemektedir. Zikredilen ülkelerin değerleri ilgili yılda ayrıca gösterilmiştir.

mahsus bir durum olmayıp Osmanlı geneline bakıldığında da İngiltere'nin ön plana çıktığını görülmektedir.³⁸

Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde meydana gelen gelişmeler, dış ticareti de doğrudan etkilemiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti, güttüğü politika gereği özellikle İngiltere ile iyi münasebetler kurmuş ve bunun etkisiyle de İngilizler Osmanlı iktisadi hayatında önemli yer edinmişlerdir. Ancak zamanla yaşanan olaylar sonucunda Osmanlı Devleti, dış politikada Fransa ve İngiltere'den uzaklaşarak yönünü Almanya'ya çevirmesiyle birlikte dış ticarete dengeler değişmeye başlamıştır. Türk-Alman yakınlaşması, ticaretin de Almanya istikametine kaymasına yol açmış ve Almanlar Türk ekonomisindeki etkisini her geçen gün arttırmıştır. Earle'ün ifadesiyle, Osmanlı'nın ticari olanakları Üçlü İttifak devletlerine doğru kaymıştır.³⁹ İngiliz kayıtlarına bakıldığında da yaşanan değişimin izlerini görmek mümkündür. Örneğin 1909 yılına ait İngiliz raporunda, bir Alman firmasının Bağdat'ta "*tarım makineleri tedarik ederek çiftçilere kiraladığı veya taksit sistemiyle sattığından*" bahsedilmiştir.⁴⁰ Avusturya-Macaristan ile olan ticari ilişkilerde yaşanan gelişmeler de Bağdat'a dair kayıtlara yansımıştır. Yine 1909 yılına ait raporda Avusturya-Macaristan'ın cam eşya ticaretinin neredeyse tamamına sahip olduğu; İngiltere'nin elinde olan karyola ticaretinden ise, 5'te 1'lik pay aldığı ve yine İngiltere'nin tekeline olan kova ticaretinden ise Avusturya-Macaristan'ın %70'lik pay aldığına dikkat çekilmiştir.⁴¹

Almanya'nın ticaretteki payının artmasındaki önemli bir etken ise Anadolu ve Bağdat Demiryolları imtiyazını elde etmesidir. Demiryollarının inşası için gerekli malzemenin getirilmesi ticaret hacmini de arttırmaktaydı. 1912 yılında, Bağdat demiryolunun inşası için 360.780 sterlinlik malzemenin bölgeye geldiği kayıtlara yansımıştır.⁴² İthalat tablosu incelendiğinde de bu gelişmeler açıkça görülmektedir. 1911 yılında 91.060 £ değerinde ithalat yapılan Almanya'dan 1912 yılına gelindiğinde bu rakam 482.505 £'e yükselmiştir. Bu durum Osmanlı dış ticaret kayıtlarına da yansımıştır. M. 1913 (R. 1329) tarihli Osmanlı dış ticaret kaydında Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne toplamda 21.785.820 kuruşluk "*lokomotif, lokomobil, demiryolu vagonları ve aksamları*" ihraç edildiği ve bunun 6.426.633 kuruşluk kısmının ise Bağdat'a geldiği bilgisine ulaşılmıştır.⁴³

38 Aybar, s. 31; Pamuk, s. 75.

39 Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 103.

40 DCRTB, No:4482, s. 5

41 DCRTB, No:4482, s. 5

42 DCRTB, No: 5225, s. 3.

43 *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet-1331 (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Demirbaş No: NEK4674), s. 218-219 ve 224.

Kısaca değerlendirilecek olunursa, dönemin siyasi koşulları Osmanlı Devleti'nin dış politikasını etkilediği gibi dış ticaretini de yakından etkilemiş ve yeni bir yön çizmesine sebebiyet vermiştir. Uzun yıllar İngiltere ve Fransa'ya dayalı bir dış politika izleyen Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl sonundan itibaren kendisine yeni bir yol çizerek Almanya ile yakınlaşmaya başlamıştır. Avrupa'da da yavaş yavaş kutuplaşmaların yaşandığı bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafıyla iyi ilişkiler geliştirmeye başlamasıyla ticaretteki dengeler de değişmeye başlamıştır. Yaşanan değişimle birlikte Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde büyük paya sahip olan İngiltere'nin payı her geçen yıl küçülürken, Osmanlı'nın yoğun bir siyasi ve ticari ilişkiler içine girdiği Almanya'nın payı ise artmaktaydı. Bunların yanı sıra Fransa'nın da Osmanlı ticaretindeki payı her geçen yıl azalırken Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti ile ticareti ise artmıştır.

Sonuç

Bağdat şehri, kurulduğu devirden günümüze kadar sahip olduğu siyasi, ekonomik ve kültürel özellikleriyle her daim bulunduğu coğrafyanın en önemli şehirlerinden biri olmuş, zaman zaman yıkım ve talana maruz kalsa da önemini yitirmemiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde, büyük değişimlerin yaşandığı dünyada, Avrupalı devletler ekonomik ve siyasi büyük bir yayılım göstermişlerdir. Osmanlı hakimiyetindeki Ortadoğu, bu süreçte devletlerin ekonomik ve siyasi nüfuz yayılımı için uygun bir coğrafya olarak dikkat çekmiş ve Avrupalılar bölge ile yakından ilgilenmişlerdir. Özellikle İngiltere XIX. yüzyıldaki iktisadi yayılımı açısından Ortadoğu coğrafyasına yönelik ilgisini daha da arttırarak bölgede kurduğu şirketler ve konsolosluklar aracılığıyla nüfuzunu arttırma yoluna gitmiştir. Kendisi için hayati öneme sahip olan Hindistan sömürgelerine giden "*İmparatorluk Yolu*"nu da kontrol altında tutmak amacıyla Ortadoğu'ya yerleşmeye başlayan İngiltere için Bağdat şehri, sahip olduğu konumu ile ayrıca önem kazanmış ve bölgeye yönelik yürüteceği siyasi ve ekonomik politikalar için bir üs olarak konumlandırılmıştır. Şehirde kurduğu konsolosluk, bu amacın uygulama merkezi olmuştur.

Bağdat'ta faaliyet gösteren İngiliz konsolosluğu, tuttuğu kayıtlardan hareketle oluşturulan raporlardan biri olan ticaret raporları, bölgenin ekonomisi hakkında oldukça önemli bilgiler içermekteydi. Raporlardan başta bölgenin ithalat ve ihracat hacmi olmak üzere, ekonomiyle ilgili doğrudan ve dolaylı olarak pek çok konuda fikir edinmek mümkündür; tedavülde olan para birimleri, nakliye ücretleri, ürün fiyatları ve işçi ücretleri gibi konulara dair bilgilere yer verilmiştir. Bunlarla birlikte ticari faaliyetleri arttıracak pazar

çalışmaları ve İngiliz firmalarına yönelik birtakım önerilerden de bahsedilmiştir. Bağdat konsolosluğunun raporlarından hareketle, Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi üzerine yapılacak çalışmalar için İngilizlerin tutmuş olduğu bu raporların kayda değer bir kaynak olduğunu söylemek mümkündür.

Bağdat şehri, jeopolitik konumu dolayısıyla ticaret yollarının uğrak noktasında bulunmaktaydı. İncelenen raporlarda şehrin bu özelliğinin XX. yüzyıl başlarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Şehrin sadece Osmanlı Devleti için önemli bir ticaret merkezi olmadığı, Avrupa devletlerinin İran ile yaptıkları ticarete de aracı konumunda olduğu görülmektedir. Gerçekleşen ticaretin mahiyeti ise bölgenin ekonomik yapısı hakkında da fikirler vermektedir. İhraç edilen ticari emtianın genel olarak zirai ve işlenmemiş ürünlerden oluşması ve buna karşın ithalatta ise mamul ürünlerin çoğunlukta olması bölge ekonomisinde sanayinin yeterince gelişmediğinin göstergesidir. Katma değeri düşük ürünlerin ihraç edilirken katma değeri yüksek, işlenmiş ürünlerin ithal edilmesi ise büyük bir dış ticaret açığına yol açmıştır. 1900-1912 yılları arasında Bağdat'ta gerçekleşen toplam ticaret hacmi 13 yıllık süreçte 9.250.867 sterlin değerinde ihracat, 26.911.299 sterlin değerinde de ithalat olmak üzere 36.162.166 sterlin değerine ulaşmıştır. Bu toplam ticaretin %74,4'ünü ithalat, %25,6'sını ise ihracat değerleri oluşturmaktadır ve dolayısıyla 17.660.432 sterlinlik büyük bir ticaret açığı meydana gelmiştir.

Bağdat şehri ile ticari ilişkisi olan bölgelere bakıldığında ise dünya üzerinde pek çok ülke ile ticari ilişkilerin geliştiğini görmek mümkündür. Başta İngiltere, Fransa ve Almanya'nın başını çektiği pek çok Avrupa ülkelerinin yanı sıra Hindistan, Çin, Japonya gibi Uzakdoğu pazarlarıyla da ticaret yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerinde takip ettiği politikalar gereği iyi ilişkiler kurduğu ülkeler Osmanlı ekonomisinde önemli yer edinmiş ve ekonomik faaliyetlerini genişletmişlerdir. Uzun yıllar Fransa ve İngiltere ile hem siyasi hem de ticari ilişkilerini geliştiren Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde bu iki devlet önemli bir yer işgal ettikleri görülmektedir. XIX. yüzyıl sonunda dış politikasında kendisine yeni bir yön çizerek Almanya ile yakınlaşmaya başlaması üzerine ticari ilişkileri de bundan etkilenmiştir. Böylece kısa sürede özellikle Anadolu ve Bağdat Demiryolları imtiyazlarını da elde eden Almanya, Osmanlı ülkesindeki ekonomik yayılımını genişletmiştir. Yaşanan bu değişim, Osmanlı ticaret kayıtlarına da yansımış ve İngiltere ve Fransa'nın yavaş yavaş paylarının azalmasıyla Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ticarete öne çıkmaya başlamışlardır.

Kaynakça

- DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 2884 (1901)
 DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 3235 (1903)
 DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 3477 (1904)
 DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 3663 (1905)
 DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 4073 (1907)
 DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 4354 (1908)
 DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 4482 (1909)
 DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 4696 (1910)
 DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 4999 (1911)
 DCRTB, Foreing Office, Annual Series, No: 5225 (1912)
Memâlik-i Osmanîye'nin 1325 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki, Arşak Garuyan Matbaası, Dersaadet-1327 (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Demirbaş No: NEK4674).
Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet-1331 (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Demirbaş No: NEK4674),
 AHMET FEHMİ, *Bağdat Vilâyeti Dahilinde Arazinin Suret-i İdaresi ve Tasarrufuna Da'ir Ta'limat Layihasıdır*, Denkur Matbaası, Bağdat, 1332(1916), (İBB Atatürk Kitaplığı D.baş No: Bel_Osm_O.03078)
 AYBAR Celal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Zerbamat Basımevi, 1939
 EARLE, Edward Mead, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003
 ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 1994.
 EROĞLU, Cengiz, BABUÇOĞLU, Murat ve ÖZDİL, Orhan (Edt.), *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, ORSAM Ortadoğu Kitapları, Ankara 2012
 Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafyâ-yı Tabii ve İktisâdîsi*, Kanaat Matbası, Dersâ'det 1333.
 GÖRÜR, Halil İbrahim. II. *Abdülhamid Dönemi'nde Irakla İlgili Hazırlanan Layihalar*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kültür Bakanlığı, 2009.
 GÜÇLÜAY, Sezgin, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI.-XIII Yüzyıllar)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1999.
 GÜRAN, Tevfik, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
 KUBAL, Ayfer Yazkan, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu*, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
 MARUFOĞLU, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
 PAMUK, Şevket, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Edt. Halil İnalıcık ve Donald Quataert), C. 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 1053-1088.
 PAMUK, Şevket, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 1, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995.
 PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
 YURDAKUL, Ö. Nurcan, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
 YÜCE, Samet, *Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2018.

Ekler

Ek 1: İngiliz konsolosluk raporlarında yer alan ihrac malları gösteren tablo.

1. TEKSTİL ÜRÜNLERİ VE HAMMADDELERİ				
Kumaş	Parça Kumaş	Bez	Abbas	Fes
İpek	İpekli Mallar	İpek Nakış İpi	Halı	Yün
Tiftik	Pamuk			
2. HUBUBAT, TAHİL VE BAKLIYAT				
Arpa	Buğday	Pirinç	Susam	Darı
Mısır	Mercimek	Bakliyat	Yulaf	
3. MEYVE VE SEBZELER				
Hurma	Badem	Kayısı	Ebu Cehil Karpuzu	Çekirdek
Fıstık	Fındık	Kuru Üzüm	Kurutulmuş Meyve	Bezelye
Maş Fasulyesi	Fasulye			
4. BAHARAT, ATTARIYE VE TOHUM				
Rezene	Afyon	Anason	Meyan Kökü	Ayva Tohumu
Haşhaş	Gül Suyu	Kimyon	Tütün	Kışniş
Çeşitli Tohumlar	Kök?	Gavzaban	Mahlep	Salep
Kına				
5. HAYVANSAL ÜRÜNLER				
Saf Yağ	Kuş Tüyü	Doğal Gübre	Guano	Deri
Post	Kürk	Kıl	Kırmızı Boyası	Bağırsak
Toynak	Kemik	Kan		
6. KİMYASAL ÜRÜNLER				
Zırnık	Antimon	İspirto	Albümin?	Zift
Tıbbi İlaç ve Malzemeler	Zamk	Kitre	Mazı	
7. GÜNLÜK EŞYA				
Tarak	Ayakkabı	Boncuk		
8. AHŞAP ÜRÜNLER				
Ceviz Odunu	Kamış Kalem			
9. YIYECEK				
Kudret Helvası	Şekerleme			
10. METAL				
Eski Bakır				
11. DİĞER ⁴⁴				
Shors	Maghat	Pure	Yün toplama?	

44 Diğer olarak adlandırılmış olan 11. grupta, ne olduğu tam olarak tespit edilememiş ürünler yazılmıştır. Raporlarda shors, maghat ve pure şeklinde yazılan ürünlerin Türkçe karşılıkları bulunamamıştır. Yüne raporlarda “wool pickings” olarak yazan ürün ise Türkçeye “yün toplama” olarak çevrilmiştir fakat tam anlamıyla ne olduğu tespit edilemediğinden bu grupta yer verilmiştir.

Ek 2: İngiliz konsolosluk raporlarında yer alan ithal malları gösteren tablo.

1. TEKSTİL ÜRÜNLERİ VE HAMMADDELERİ				
Kumaş	Parça Kumaş	Pamuklu Parça Kumaş	Yünlüler	İpekliler
Çarşaf	Bez	Kanvas	Çuval Bezi/ Çuha	İplik
Altın İplik	Halat	Twist?/Örgü/Burma	Keten	Pamuk
İşlenmiş Deri				
2. GİYİM EŞYALARI ve TAKILAR				
Giyim Eşyası	Tuhafiye	İpek Mendil	Şapka	Ayakkabı
Bot	Saat	Çeşitli Kolye	Mücevher	
3. BAHARAT, ATTARIYE VE EDVİYE				
Kâfur	Karanfil	Hindistan Cevizi	Kına	Çin Tarçını
Zencefil	Kakule	Biber	Çeşitli Baharatlar	Demirhindi
Zerdeçal	Tütün			
4. KİMYASAL ÜRÜNLER ve BOYALAR				
Kuru Kireç	Parafin Yağı	Şap	Cıva	İspirto
Sal Amonyak	Tartarik Asit	Sülfürik Asit	Çivit	Sentetik Çivit
Vernik	Boya ve Yağ	Demir Sülfat	Beyaz kurşun	Alkali
5. MADEN ve METALLER				
Bakır	Demir	Çinko	Kurşun	Kalay
Çelik	Pirinç	Yağ (Petrol)	Mermer	Gümüş
5. İNŞAAT MALZEMELERİ VE HIRDAVAT				
Çimento	Çivi	Boru	Galvanizli Demir	Nikel Kaplı Tel
Demir Tel	Çember	Tel Örgü	Zincir	Teneke
Kereste	Hırdavat	Demir Eşya	Pencere Camı	Tuğla
6. AHŞAP ÜRÜNLER				
Hint Ağacı Odunu	Tomruk	Bakkam Ağacı	Sandal Ağacı	Abanoz
7. YİYECEK ve İÇECEKLER				
Şeker	Un	Turşu	Konserve	Zeytin Yağı
Soda/Gazlı İçecek	Mineral Su	Kahve	Çay	Likör
Alkol	Sarsaparilla?	Çeşitli Erzek		

BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

8. GÜNLÜK KULLANIM EŞYALARI				
Topraktan çanak- çömlek	Cam eşya	Emaye eşya	Çatal bıçak takımı	Mobilya
Karyola	Kova	Boncuk	Sabun	
9. YAKACAK-AYDINLATMA				
Odun Kömürü	Kömür	Mum	Kibrit	
10. KIRTASIYE				
Kağıt	Mukavva	Kırtasiye	Kitap	
12. MAKİNELER				
Çeşitli Makineler	Dikiş Makinesi	Makine (Basma tip?)		
12. HOBİ-EĞLENCE				
Müzik Aleti	Fotoğraf Malzemesi	Oyun Kartları	Eğer Takımı	
13. DİĞER				
Silah ve cepbane	Shot?	Deniz Kabuğu		

